

N. IORGA

≡≡≡ NEVOIA REÎNOIRII
CUNOȘTINȚILOR ISTORICE
ÎN ÎNVĂȚĂMÂNTUL SECUNDAR

Conferință ținută la Casa Școalelor

BUCUREȘTI

EDITURA CASEI ȘCOALELOR

1912.

N. IORGA

••

≡≡≡ NEVOIA REÎNOIRII
CUNOȘTINȚILOR ISTORICE
ÎN ÎNVĂȚĂMÂNTUL SECUNDAR

◆◆

Conferință ținută la Casa Școalelor

BUCUREȘTI

EDITURA CASEI ȘCOALELOR

1912.

I.

Onorat auditoriu,

Ce însemnează titlul, care ar putea părea cam pretențios, al conferinței din astă seară: „nevoia reînnoirii cunoștințelor istorice“, — și nu înțeleg numai partea materială, ci concepția istorică însăși, filosofia istoriei, aș putea zice, nevoia de a-și reînoui un profesor, în orice grad' de învățământ s'ar găsi, fundamental și neconținut cunoștințele cu privire la concepția, ca și la materialul istoric?

În alte științe s'o fi simțind mai puțin această nevoie; cred însă că nu există nicio știință care în momentul de față să aibă mai multă nevoie de rectificarea continuă a lucrurilor care se știu neîndestulător, adică a celor care se știu rău; nu există nicio știință în care orizontul să trebuiască schimbat mai des decât știința istoriei.

Cineva ar putea obiecta: aceasta privește pe

cercetătorul istoric, și e o mare deosebire între cercetătorul istoric, care trebuie să controleze orizontul științei lui, să verifice neconținut soliditatea informațiilor pe cari se sprijină, să-și dea seamă de adevărul teoriilor cari domină cunoștințele lui, și între profesorul de istorie.

Un mare filosof, într'un moment de năcaz, a tratat cu multă severitate bieteile noastre catedre, — dela catedra primară până la cea universitară. Un mare filosof, zic,— care se bucură odinioară de o foarte rea reputație la noi, ca și toate persoanele cari-l cetiau,— Schopenhauer, avea oroarea filosofiei de catedră. Făcând așa, natural că eră foarte nedrept; erau și atunci atîția filosofi de catedră oameni foarte cum se cade; totuși aveă și el puțină dreptate. Nu se știe dacă, oferindu-i-se o catedră lui Schopenhauer, ar fi refuzat-o; fapt e însă că nu s'a împăcat niciodată cu filosofii de catedră.

Mulți istorici vor fi avînd azi dreptate să judece și pe profesorii de istorie așa cum a judecat Schopenhauer pe profesorii de filosofie, pe filosofi de catedră, adecă de profesie, de leafă și puțin de rutină, de inerție. Vor fi avînd, de sigur, dreptate. Dela o bucată de vreme se găsesc chiar mulți cari sînt de această părere cu privire la profesori. Și această părere o au unii, nu numai față de profesori cînd stau la catedră, dar chiar și cînd fac o carte; se zice: e tonul profesoral!

Se pronunță în Apus această judecată că unul e studiul istoric în puternica lui dezvoltare de astăzi, în transformarea lui minunată, și altceva e catedra, catedra secundară ca și cea universitară. Iată deci critici cari urmăresc pe profesor chiar când scrie și-l denunță că din scrierile lui reiese semnul distinctiv al profesorului.

Îmi aduc aminte că, acum câțiva ani de zile, un American — și Americanii merg totdeauna înaintea noastră în *îndrăzneala* transformării cunoștințelor omenești —, un American a vorbit cu groază de tot ce ce se lucrează în istorie după spiritul mai vechiu, care între scriitori nu stăpânește așa de tare, dar între profesori domină aproape absolut. Câte recenzii nu mi s'a întâmplat să cetesc până la vârsta mea, dar ca să-mi rămâie dintr'o recenzie un cuvânt, trebuie să fi fost foarte adevărat și foarte strașnic. Știți ce zice de sistemul vechiu al producțiilor istorice Americanul, ce zice cu privire la dizertațiile privitoare la nașterea cutărui suveran de rândul al treilea, la viața cutărui trecător ministru sau la împrejurările în cari s'a dat cutare mică luptă pe care nu e nevoie să o știe nimeni? Zice că, astfel înțeleasă, istoria o să ajungă o „primejdie pentru spiritul uman“.

Strașnică vorbă, și, din nenorocire, adevărată! Prin urmare, când o astfel de vorbă se poate arunca și poate fi socotită ca adevărată, avem

dreptul să spunem că în domeniul istoric *este* antagonismul care există în domeniul filosofic pe vremea lui Schopenhauer. Pe de o parte, cum erà în cellalt domeniu pe vremea aceea, cugetarea neconținut înnoită prin elemente îngrămădite din toate părțile, prin curajul crescând în atacarea problemelor celor mari, și, pe de altă parte, vechiul veșmânt, puțin cam îngust. Omul crește, veșmântul e bine croit și stofa, solidă, nu se dă, — nici trupul micșorându-se, nici veșmântul lărgindu-se. De unde, o tortură îngrozitoare, care se vede și în atitudinea neplăcută a trupului torturat.

Și, cum erà pe vremea aceea filosofia liberă căutând drumuri noi, și, pe de altă parte, profesorul cusut în haina lui care nu se dădeà, nu se potrivea în niciun fel pe trup, tot așa e și în domeniul istoriei astăzi.

Și, cum, în ceia ce privește filosofia, s'a rezolvit complet conflictul, filosofia de catedră fiind aproape biruită — nu cu totul, căci tot mai recunoști pe clasicul filosof de catedră —, tot așa să dorim ca și istoria de catedră, știința istoriei și concepția istorică de catedră, să fie biruită de îndrăznețul spirit inovator.

II.

Orice știință se înviește. O condiție a științei e să se înviească. Pentru că nu lucrează în știință numai persoane cari au în vedere o anumă situație, pe care să o capete prin studiile lor, și cari deci învață și scriu până la numirea lor definitivă, ci sunt și învățați cari trec dincolo de numirea definitivă și urmează mai departe. Sunt, din fericire, și de aceștia destui. Prin urmare, pe lângă ambițiile mărgenite la anumă situații, cari, odată ajunse, fac să se liniștească orice pornire către descoperirea ideală a adevărului, sunt și minți neastâmpărate, cari la urma urmei ar răsturnă catedra în drumul lor către adevărul curat; sunt persoane cari, având să opteze — și aceasta este un titlu de mândrie pentru omenire —, între situația lor care li-ar impune mărturisirea minciunii și între profesarea adevărului cum îl înțeleg, ar sfârșimă situația pe care și-au câștigat-o.

Toate științele înaintează, — numai știința oficială chineză de ieri nu; și numai acei cari ajută știința să înainteze, numai aceia știu cu câtă durere se face aceasta.

Și-ar putea închipui cinevă că un autor de carte științifică e un om satisfăcut; lucrarea e isprăvită, dată la tipar; îndată o vede la ferestrele librăriilor, e încântat de opera mare pe care a îndeplinit-o.. Ci Dumnezeu știe cu câtă durere

e întovărășită găsirea adevărului, îmbrăcarea adevărului în forma potrivită și teribila autocritică care vine după ce cartea a fost publicată.

Am cunoscut dintre învățații pe cari am avut bucuria să-i fi întâlnit, pe cel mai bun cunosător în materie de geografie și de istorie a Europei de Ost, singurul care ar putea da o geografie istorică a tuturor regiunilor de la Dunăre și din Balcani. Nu există în lume cercetător care să lucreze cu mai mare îngrijire decât d. Jireček. Își și caligrafiază lucrările; nu iese un cuvânt din condeiul lui care să nu fie perfect caligrafiat. Și, până ajunge un lucru al lui la tipar, trece vreme multă. L-am cunoscut făcând studii împreună la Ragusa. Și-mi spuneă: Când scot o carte, cea d'întâiu impresie pe care o am, este că trebuie să fie plină de greșeli, de aceia o ieau și o dau de-o parte, să n'o văd. Trece ce trece, și sunt silit să caut ceva într'ânsa. Cartea mi se pare neizbutită. O arunc din nou, să n'o văd în fața mea. Mă adresez însă altă dată la altă carte a mea, și atunci îmi zic: *această* carte e foarte rea, dar, știi, parcă, ceialaltă eră ceva mai puțin rea, — și așa pe încetul mă conving că poate tot se află ceva bun în cărțile mele.

Aceasta este situația sufletească pe care o are orice minte onestă când scrie o carte de știință.

Da, știința înaintează, dar nu prin ambițioși

cari, tocmai fiindcă sunt ambițioși, habar n'au de ceia ce însemnează știința. Vanitoșii ideie n'au de sfințenia creațiunii în știință și de grozăvia răspunderii în știință. Viața întreagă te silești să faci mai bine, și cu toate acestea nu ajungi niciodată să-ți îndeplinești cugetul, — și poate că aceasta e ceia ce te îndeamnă neconținut către lucrul nou.

Știința înaintând în toate domeniile, am zis că puține științe în momentul de față înaintază mai răpede, se transformă mai deplin decât știința istorică. Se transformă atât de deplin, onorat auditoriu, încât nu mai privește în transformarea ei numai pe învățați, ci pe fiecare profesor; ceia ce ai învățat acum câțiva ani de zile, nu mai e bun. Multe persoane n'or fi crezând, dar acesta e adevărul. Atâția predau încă așa cum au învățat pe vremea lor, — și au învățat bine, au căpătat note bune în școală, au luat licența în condiții excelente —; predau cu toată conștiința lucrurile pe cari le-au învățat atunci, dar din cari cel puțin trei pătrimi ajung, din nenorocire, să fie sau neadevărate sau neîndestulătoare. Nu-și poate închipui cineva starea de conștiință a profesorului care spune lucruri despre cari e convins că nu mai sunt adevărate. Știu, firește, că sunt și conștiinți comode, cari-și zic: mai fac și alții, prin urmare de ce n'aș face și

eu? Dar cred că nimeni care-și dă seama de ceia ce înseamnă o conștiință, nu poate să aibă respect pentru acela care spune lucruri despre cari nu e cu desăvârșire convins.

Vedeți, mai domnește în multe părți — nu în toate părțile — o grea și rea prejudecată în ceia ce privește rolul școlii mijlocii, al liceului și gimnaziului. S'ar zice: acolo se pot spune lucruri cari nu derivă dintr'un prisos de convingeri. Și tocmai contrariul e adevărat: acolo nu trebuie spuse decât lucruri cari derivă din cel mai bogat prisos al unei convingeri adevărate. Să nu credeți că, poate, copilul nu e un critic, și foarte fin critic al nostru. Lăsând de-o parte școala, privind cineva numai în cuprinsul familiei, cine a fost întreat de copilul lui, a putut să vadă cum, din răspuns, el a prețuit perfect cât știu tata și mama în cutare chestiune și cât de bine sau de rău ascund insuficiența lor în cutare privință. Prin urmare, dacă așa e în familie, unde copilul e oprit de respectul și iubirea către părinți, — care se întâlnește de sigur și la elevi față de profesori, dar nu în aceiași măsură, — cu atât mai mult școlarul va exercită această aspră critică în școală. Copilul e un neîncrezător aplecat spre ironie, spre gluma corosivă și, spun drept, mai curând vorbesc într'o chestie înaintea tuturor învățaților miei colegi dela Academia Română decât înaintea copilului meu de zece ani.

Este o vorbă latinească, dintre acelea cari ar merită să fie scrise de-asupra ușilor din toate clasele: *Maxima debetur pueris reverentia*. De obicei se interpretează așa: să nu zici necuviinți față de copii. Nu e acesta sensul. Și, la urma urmelor, nu e oare o necuviință să spui lucruri despre cari nu ești convins sau pe care nu le știi îndeustul de bine? Și ai observat oare acea „adâncă reverență“ care se datorește sufletului copilului atunci când te-ai înfățișat în această stare de spirit neîndeustătoare pentru conștiința ta proprie? De sigur că nu. Prin urmare nu orice lucru se poate înfățișa înaintea copiilor pentru că sunt copii. Nu. Nu trebuie să înfățișezi copiilor decât anumite lucruri rezultând din adâncă ta convingere și din prisosul științei tale. Și anume din două motive: pentru că ei, copiii, cred — și prea puțin și prea mult. Copiii în genere cred prea puțin, în amănunte însă cred prea mult. Amănuntele, copilul ți le va lua cum i le dai; în aprecieri însă el nu te va crede decât dacă-i vei da dovezi. Și un fapt și altul sunt necesare ca să-ți impuie această datorie a cunoștinței depline, cu siguranță și cu iubire, a materiei tale.

Profesorul trebuie să fie astfel în materia sa un cunoscător adânc și pasionat, în curent cu tot ce se lucrează mai însemnat. Competența lui să fie desăvârșită, incontestabilă. Și mi se pare că se face o greșeală în această privință de per-

soane foarte meritoase în ceia ce privește școala: ni s'a înfățișat în urmă, și decretat o reformă școlară răzimată pe această greșală. Cred că e una din cele mai greșite reforme făcute în școala românească — e convingerea mea, unii pedagogi sunt de altă părere, și foarte meritosul bărbat de școală care a stabilit aceste nouă norme în învățământ eră convins că face bine, — aceia că s'a luat, după organizația școlii în Germania, unde sunt cu totul alte împrejurări decât la noi, — și, nu urmează că, dacă o concepție vine din Germania, e și neapărat bună, — sistemul „pedagogic“ de a face profesori universali, mergând dela o catedră la alta: atâtea ceasuri o specialitate, atâtea ceasuri altă specialitate. Încă odată e una din cele mai mari greșeli care s'au făcut în învățământul secundar. Profesorul nu mai e sigur de dânsul, nu mai poate să aibă iubirea exclusivă pentru o materie, nu se poate devota el materiei sale, și elevul simte de zece ori mai mult insuficiența profesorului, pe care-l vede rătăcind an de an din loc în loc. Unde mai puneți faptul acesta că, oameni suntem, unii îndrăznesc să aibă o familie numeroasă, și, de oarece e cu putință să capeți un număr de oare mai mult, aluneci cu timpul către materii pe cari le cunoști mai puțin chiar decât materia pe care o predai de obicei.

Când învățam în liceu, erau timpuri patriarhale pentru școala secundară: profesori cari pre-

dau la clasa a VII-a, deși nu făcuseră decât șese clase, și cu toate acestea nu erau cei mai răi *acești* profesori... Faptul că acelaș om timp de douăzeci de ani era neconținut în mijlocul materiei ce predă, înrăuriă asupra sufletului său cinstit. E imposibil pentru un profesor să conviețuiască,—pentru a zice așa,—cu o materie fără ca ea să-l cucerească pe încetul, chiar dacă nu i-a plăcut la început. Pe când cu sistemul vagabondagiului — dela istorie la limba română, și dela grecește la limba franceză; treceri cari din multe puncte de vedere nu se pot admite,—lipsește trăgerea de inimă a profesorului pentru catedra lui și lipsește respectul elevului pentru profesorul pe care odată eră deprins să-l vadă totdeauna la aceiaș catedră.

Știu ce se zice: că în felul acesta se capătă o mai mare lărgime de orizonturi pedagogice. Mi se pare însă că pe lângă pedagogia care se scrie în cărți e una care nu se scrie nicio dată în nicio carte și care începe cu iubirea, continuă cu iubirea și se mântuie cu iubirea: ea nu se învață în niciun seminar pedagogic. Se zice că au fost multe vocațiuni de profesori pierdute în atâtea seminarii pedagogice, dar că puține aũ fost determinate acolo. Să-mi iertați sinceritatea acestei critice. Când m'a rugat d. administrator să țin conferința aceasta, d-sa știă că eu sunt eminentemente eterodox. Sunt sigur că în ce

am spus este un adevăr: anume că fiecare om are un drum, pe care poate fi *condus*, dar nu i se poate creâ alt drum decât acela pe care e chemat să meargă. Dibăcia seminariilor pedagogice ar fi să ajute fiecare bunăvoință a-și găsi drumul *ei*, iar nu a impune profesorului un drum comun pentru oricine. În adevăr se zice: multe drumuri duc la Roma și multe drumuri duc la pregătirea copiilor, dar ești om, și-ți place să mergi pe cărărușa d-tale: de ce să fii silit atunci să te amesteci numai decât în năvala trivială a drumului mare?

III.

S'ar putea crede că aș voi să impun învățământului secundar o reînnoire a cunoștințelor *speciale* în domeniul istoric, de care s'ar putea cineva lipsi foarte bine,—fiindcă e și imposibilă. Mi s'ar putea spune: aceasta privește pe erudiți, pe cercetători, dar pe noi să faceți bine să ne lăsați în pace: avem manualele noastre. Le știu: pe acelea cari se întrebuintează mult, fiindcă sunt rele, și știu și pe acelea de cari se ferește lumea tocmai pentru că sunt bune. Și ajunge să se ferească lumea de anumite manuale numai fiindcă atâția profesori nu-și reînnoiesc cunoștințele, nu se țin la curent cu dezvoltarea răpede și transformatoare a științei istorice.

Știința istorică, în timpul nostru, se reînnoiește înainte de toate printr'un lucru: *toată informațiunea se schimbă*; dar *toată*. Informațiunea de acum douăzeci de ani, nu numai că e neîndestulătoare, dar, din nenorocire, e și falsă. Drumurile pe cari s'au căpătat faptele ce sprijină povestirea istoriei naționale și universale de prin anii 1880, să zicem,—drumurile acelea n'au fost bine alese. S'a căpătat o cunoștință slabă, căci critica nu eră îndestul de lămurită, și tot ceea ce s'a stabilit a fost șubred.

Îmi aduc aminte ce scandal se făcea acum câțiva vreme,—vre-o cinsprezece ani,—când s'a încercat să se schimbe bazele istoriei române. Totuși bazele istoriei Românilor s'au schimbat. Cine le-a schimbat? Oricine s'a amestecat în cercetările acestea. Dar, cum, tot ce eră înainte eră rău? Din nenorocire cea mai mare parte a materialului eră greșit. Și nu numai în ceea ce privește istoria Românilor, dar și în ceea ce privește istoria altor popoare, mult mai înaintate în dezvoltarea lor decât noi. Edițiunile de texte, insuficiente, publicațiunile de documente, pline de greșeli, faptele, scoase sau fără critică, sau cu o critică neîndestulătoare. Mai poate avea soliditate clădirea ridicată pe aceste baze? În loc să se facă o temelie pe care să se poată apoi sprijini două, trei rânduri, s'a răscolit puțin pământul fără să se dea de cel

sănătos. Eră și pământ sănătos, dar nu se răzimbau pe dânsul.

Dacă ar fi numai această reînnoire a informației în timpul nostru, încă ea ar cere o refacere a cunoștinților, nu în particular, ci în general. Dar, nu numai că informația s'a îmbogățit, că ea se supune unei critici nouă și se transformă cu desăvârșire prin această critică, dar informațiunea e nesfârșit *mai bogată* decât înainte.

Ar crede cineva: informațiune mai bogată decât înainte, aceasta înseamnă că o să putem fixa cu amănunte mai multe : ce se mâncă la Carol-cel-Mare sau care e lista cailor favoriți ai lui Ștefan-cel-Mare, ori numele bucătarului lui Mihai Vi-teazul. Nu. Se întâmplă că iese la iveală și *aceste* informațiuni. În timpul din urmă, s'a aflat măcar cine eră bucătarul lui Stroe Buzescu, ajutorul lui Mihai : s'a tipărit de un funcționar din Basarabia un număr de documente moldovenești, în cari se pomenește și numele bucătarului eric, un Țigan care a avut și rosturi războinice; i s'a dat de aceea neatârănarea omenească, libertatea, și astfel a trecut și el în domeniul istoriei¹. Lu-

¹ Cetim într'un act din 29 Maiu 1700, pentru Constantin Cepturoianul Buzescu. „Au fostu bucătar și Țigan lui Stroe Stolnecul Buzescul, de i-au slujătu cu dreptate pren țări streine..., și la războaie pre unde i-au fostu păsul, cât și capul de la un războiu i-au scos. Deci Stroe Stolnecul, când au fostu la moartea lui, ș'au fostu făcutu pomeană de

cruri de acestea răsar. Pe căptușeala unui document mi s'a întâmplat să găsesc astfel lista căilor din grajdurile Domnului Moldovei dela 1670. E foarte interesant, dar nu e esențial, ci e numai un amănunt pitoresc. Evident că noi n'am pierde nimic dacă n'am ști de caii lui Antonie-Vodă Ruset. Și câte lucruri nu se găsesc dintr'un moment în altul ! Surprinderi sunt rezervate destule viitorului. Nu înțeleg însă îmbogățirea informațiunii în sensul acesta, ci în acel sens că informațiunea de odinioară se căută numai într'un domeniu, pe când informațiunea de acum se caută *în toate domeniile*, și mai ales *în domeniile mai desprețuite* odinioară.

Să luăm un exemplu. Din veacul al XVII-lea, ce interesă pentru istoria Românilor pe scriitorul de dăunăzi ? Mateiu Basarab și Vasile Lupu : cari erau boierii dela Curtea lor, cine erau Mitropoliți, Vlădici, egumeni ; cine comandantii de oștire ; cari au fost amănuntele luptei dela Finta și dela Nenișori, amănuntele asediului Sucevei. Cam acestea făceau împreună istoria lui Mateiu Ba-

---

au ertatu multe sate de rumănie, și au fostu ertatu și pre Ciorăia Țiganul, cu Țiganca lui și cu toț feciorii lui, ca să fie un Țigan slobod în țară, să slujască unde-i va fi voia ; și totu au fost un Țigan slobod, cu tot sălaşul lui". I. N. Halipa, *Trudi bessarabscoi gubernscoi ucenoï arhivnoï commissii*, II, Chișinău, 1902, p. 234 și urm.

sarab și Vasile Lupu. Așa ceva este însă acuma absolut insuficient.

Și, dacă nu se dă elevilor decât cunoștința acestor lucruri despre vremea lui Mateiu Basarab și a lui Vasile Lupu, păcat de ceasurile pe care le-am cheltuit cu învățătura copilului, care uită și de Finta și de Nenișori, și de egumeni și de Mitropolit și de boieri!

Așa cum înțelegem noi astăzi lucrurile, ce trebuie să dai însă copilului? Trebuie să-i dai impresia vieții din acel timp, să-i vrăjești întreagă viața de atunci. Și cum o să faci aceasta? Cu amănuntele luptei dela Finta sau dela Nenișori, cu catalogul Vlădicilor și boierilor? Trebuie să ai însuși dedesuptul adânc, neglijat atâta vreme, al timpului acela.

N'ar fi o muncă pierdută pentru profesorul de istorie care ar ceti în lecția despre Mateiu Basarab și Vasile Lupu scrisori din zilele lor. Se poate școală de fete în care să nu se cetească dela început scrisori ale Doamnelor din trecut? Încarci memoria copilului cu amănunte despre câți soldați au căzut de o parte și de alta în cutare ciocnire sângeroasă care, la urma urmei, nici nu prea se știe cum a fost, ci avem poate o singură informație, dela vre-un biet diac sfios, care, cu frica în sân, se uită pe furiș să vadă ce se petrece pe câmpul de luptă, și noi dintr'o carte într'alta tot petrecem informația sfiosului scrii-

toraş fricos care tremură într'un colţ de câmp când se dădeâ bătaia cea mare... Cu cât mai adâncă impresie nu s'ar produce sufletului prin această înfăţişare de-a dreptul a vieţii care a fost ! Fireşte că drumul spre Muzeu ar veni neapărat după o astfel de lecţie pentru ca, după ce a răsunat graiul viu al oamenilor de atunci, să mergem şi să atingem cu mâna realitatea sfântă a rămăşişelor omeneşti din vremea de odinioară. E ceva mai greu, dar ceva mai folositor decât să înşiri : Mateiu Basarab s'a suit pe Tron în anul cutare, deputaţiunea de boieri a mers la Constantinopol, etc., — tot papagalismul profesorilor şcolilor primare de o calitate inferioară, după care urmează papagalismul, mai ornat, al şcolilor secundare. Ba am asistat şi la Universitate la atâtea examene de felul acesta, mi s'au servit atâtea lecţii exemplar memorizate, încât am renunţat de mai mulţi ani la întrebările orale,—numai şi numai din oroarea acelu fel greşit de a învăţa.

Prin urmare noi căutăm pretutindeni viaţa, în micile ei amănunte de pace mai mult decât în momentele mari ale unei lupte : dorim a şti cum erau orăşenii, căutăm în cler, nu pe Vlădici, ci viaţa mănăstirească, suntem extrem de bucuroşi când prindem o corespondenţă pierdută între doi oameni fără nume. Iată, în colecţia de „Studii şi documente“ pe care o tipăreşte Ministeriul şi pe care o public de peste zece ani de zile, sunt

volume cari nu cuprind decât doar asemenea materiale: astfel, în al XXII-lea, scrisorile unui boier către nevasta lui și ale acesteia către boier; și nu din vreme prea veche : de la 1820-30. Se spune cum s'au uscat florile acasă, că nu le-au udat și le-au ținut în odaie prea rece, cum are de gând dumnealui să cumpere o casă cu atâtea parale și cum e făcută casa... Ei bine, din toate acestea se înțelege mai deplin istoria Românilor decât din toată poliloghia istoriei pragmatice cu care se tâmpesc de multe ori generații întregi de copii. De tot folositoare sunt foile de zestre, inventariul averii unei moșii, registrele de negustori. A fost una din cele mai mari bucurii ale vieții mele când am găsit, sunt acum zece ani, într'un turn de biserică din Sibiiu registrele de negoț ale Casei Hagi Constantin Pop, cu toate cumpărăturile făcute în Țara Românească de pe la 1760 până dincolo de 1830. Erau trecute, în scrisorile respective, cererile boierilor, mari și mici, ale călugărilor, ale cocoanelor, fiecare arătând pe răvășel cum își dorește cutare și cutare lucru. Am aflat chiar vre-o trei scrisori cu privire la peruci, foarte interesante : o cocoană care-și cumpără peruca prin anul 1780 specifică negustorului că trebuie să fie „fir cu fir“. La urmă, parcă te simți că ai trăit în familiaritatea acestor oameni.

S'a tot vorbit de istoria culturală. Mulți au crezut că nevoia de istorie culturală se satisface foarte ușor prin aceea că după istoria politică se pune și un capitol de „cultură“. E tocmai ca și când, voind să ai impresia unui animal viu din alte locuri, ai lua capul scheletului și l-ai pune într'un loc, dincolo ai pune picioarele, mai departe alte oase, și, după aceea, ca să-ți dai seama și de celelalte rosturi, nu numai de schelet, ai lua și blana animalului ca s'o atârni într'un colț al odăii, de un cuiu pe undevă. Trebuie să fii cu adevărat un mare învățat ca să refaci animalul cu blana spânzurată într'un colț și cu ciolanele spânzurate dincolo... Ceea ce odinioară se numia istorie culturală de manualele de istorie eră de cele mai multe ori cam așa ceva. Ei bine cu, aceasta se strică și sentimentul de unitate a vieții; și de aceea — din fericire — nu oricine poate îndrăzni să încerce a scrie o istorie culturală. Căci a ajuns să se aristocratizeze, democratizându-se în altă privință, scrierile istorice.

Știu că de manualele nouă, cari cuprind în ele *aceastălaltă* istorie culturală, fug atâția profesori, dar totuș se va ajunge din ce în ce mai mult la prezintarea unitară, ca o singură viață, a lucrurilor petrecute odinioară. Nu prin elemente risipite, ca în versul poetului latin, se mai înfățișează astăzi trecutul, care nu e decât altă viață, ci prin concepția unitară a istoriei, prin încer-

careia de a trezi în suflete viziunea întregă a lucrurilor cari s'au petrecut cândva. Dar pentru aceasta, natural, trebuie să alergi în toate părțile, să scotocești vechile registre de registori, vechile socoteli și inventarii, să culegi atâtea amănunte socotite înjositoare, căci nu se potriviau cu maiestatea istoricului, care-i cerea să se prezinte îmbrăcat solemn și apoi să se retragă în apartamentele Maiestății Sale.

În timpurile noastre noi am trivializat, o mărturisim, studiul istoriei. Eroi mai sunt, dar nu sunt numai ei, și, în acelaș timp, nu cădem în greșala, de ieri, de a suprima eroii pentru a pune în locul lor zvonul confuz al mulțimilor. Nu : glasuri clare trebuie să fie, rezumând acele zvonuri confuze, dar glasurile acelea clare nu vor avea niciodată în ele putere de zguduire a sufletelor noastre, nu vor produce niciodată efectul acela măreț pe care-l pot produce, dacă ele nu se ridică tocmai din acel imens zvon ce-l fac gloatele omenesti când le simți că trăiesc, sufăr și luptă, și lor li datorim ceva din cât datoriam numai eroilor odinioară.

Prin urmare, profesori de licee și gimnazii, între cari tot mai mulți sunteți foști școlari ai miei, feriți-vă de a prezintă pe eroii singuri; feriți-vă de această adevărată primejdie, dar feriți-vă și de a prezintă numai masele, suprimând pe eroi.

Și să vă mai spun încă de ce nu trebuie să înfățișați pe eroii singuri: pentru un motiv de pedagogie. Nu poate fi oricine un erou, dar oricine poate fi un om cum se cade, biruind chiar elementele nenorocite pe cari le dă ereditatea, și, când istoria universală înfățișează numai pilda eroilor, în loc să desvolte sufletul omenesc, să-i crească încrederea în folosul muncii, ea îl strivește dela început. Căci copilul își zice îngrozit: Nu pot fi nici un Cesar, nici un Cicerone, nici un Pindar, nici un Praxitele; prin urmare o să-mi vânez nota la sfârșitul anului, atestatul la sfârșitul școlii, funcția îndată după aceasta, pentru ca, la urma urmei, să vânez, conform legii, pensia. Și atunci el se face un mizerabil element inutil într'o societate în care, cu alte pilde, ar fi putut ajunge un element de folos.

Noi n'avem încă o carte de lectură istorică pentru un viitor negustor, în care să se vadă un negustor de treabă, care toată viața și-a căutat de negoțul lui, și-a înmulțit averea și pentru a face bine altuia. La Școala de Comerț ca pildă pentru viitorul negustor nu e decât.. Alexandru-cel-Mare. Ori, într'o școală de gospodărie—ce poate fi mai pașnic?—, se dau numai pilde de viteji de pe vremuri, de eroi cu sabia plină de sânge, sânge ce n'are a face cu cel care e de nevoie la bucătărie, precum nici mușchii pe cari-i taie gospodina nu au a face cu mușchii ce se taie

în istoria eroică. În care carte de istorie universală ai putea să înlocuiești măcar jumătate din cele ce spui despre Washington cu pilde din viața lui Franklin? Nu dau voie programele... Și ce admirabil exemplu de ideal și de energie omenească e Franklin! În care carte de lectură istorică de la noi culege cineva măcar pilde din Viețile Sfinților, din cari unele sunt pline, ce e drept, de superstițiuni odioase, dar foarte multe reprezintă tot ce poate fi mai curat în sufletul omenesc care se jertfește?

IV.

Deci azi, nu numai că informațiunea se rectifică, dar ea se îmbogățește, și nu în același domeniu, ci în domenii nouă, dând elementele cele mai folositoare pentru înțelegerea timpurilor trecute. Tot așa de folositoare e însă o altă tendință: aceea de reconstituire totală, de *reintegrare a vieții trecute*, pe care izvoarele o dau numai în icoane răzlețe, cu vaste lacune, tocmai unde am dori mai mult să știm.

Există o părere greșită, pe care o împărtășesc cei mai mulți din acei cari scriu istorie sau dintre acei cari judecă pe cei ce scriu istorie. Chiar acum în urmă o găsiam într'un articol, altfel foarte frumos, al unui coleg de Facultate. Știți

că la noi e o mare rivalitate profesională între învățații cei mari : dacă unul e filosof, singura știință e filosofia ; dacă e unul geograf, singura știință e geografia, și așa mai departe. Revin la părerea colegului meu despre istorie : ea ar începe unde începe documentul și s'ar mântui unde se mântuie documentul. Așa că noi avem înfățișarea unui om-sandwich, legat între două condici vechi ! Condică în față, condică în dos, sfoară la mijloc ! Și, de câte ori te amesteci în anume domenii, te întrebă : ai documentul ? Poți răspunde : domnule, n'am ; dar istoria, în modesta mea părere, se compune une ori poate numai din 20% document și 80% interpretare, adică, mai limpede : bun simț și logică, iar restul,—poezie curată ! Și iată de ce : nicio epocă nu se fixează ea însăși în documente ca să o cunoască urmașii. Când este documentul, el rămâne fiindcă s'a întâmplat să rămâie, ori fiindcă a avut interes cineva să nu se distrugă ; dar să se gândească o epocă astfel : vreau să fiu cunoscută de urmași și pentru aceasta scriu,—așa ceva nu s'a întâmplat niciodată.

Prin urmare, informațiunea documentară este fatal incompletă : Cum nu poți să cei unui paleontolog care a găsit câteva oase, să-și oprească reconstituirea, călăuzită de anume reguli fixe, foarte sigure, ale vieții organice, la marginile osului aflat, decretând sentențios că animalul primitiv ale cărui rămășițe le-a aflat aveà numai

o falcă, în aceea numai un dinte, și acela crăpat, tot așa nu putem fi mărgeniți noi, istoricii, la singura mărturisire directă a documentului. Precum există și acum animale cari sunt alcătuite după aceleași norme generale după care eră alcătuit animalul de atunci, precum, dacă animalele vechi au dispărut lăsând urme puține și scăzute, dar rostul orânduirii lor îl cunoaștem după ceea ce trăiește acum în lumea animală, tot așa,—și cu atât mai mult — în științele spiritului. Oamenii de odinioară, mai mult sau mai puțin, aveau sentimentele și sistemul de cugetare pe care le avem noi. Și ce e documentul altceva decât rămășițe risipite dintr'o psihologie dispărută, dar cu puțință de reconstituit? Noi cunoaștem psihologia *noastră*, cunoaștem psihologia altora; dacă avem puțin simț istoric, ne putem strămuta în starea de spirit a altor timpuri. Și avem atâtea mijloace de a rectifică ceea ce nu se potrivește cu psihologia din acele timpuri! Ne putem face puțin Romani, Greci, Asirieni — deși Asirieni poate mai greu, nefiind destul de feroci, dar Romani și Greci destul de ușor. Și, întrebuintând normele, totuș atât de sigure, ale logicei cugetării, simțirii, acțiunii omenești, avem dreptul să zicem că putem reconstitui cele ce au fost; avem dreptul, de multe ori cu foarte puțină documentare, să suplinim dela noi și să suflăm apoi cu suflarea poeziei, care singură poate da viața, asupra

făpturii de lut, care rămâne lut nesimțitor, oricât de perfect în forme, până ce vine această suflare de viață. Mulți fac, e drept, numai chipuri de lut de se umplu acele muzee cari sunt bibliotecile, și numai din când în când apare un Michelet ori un Carlyle care suflă asupra lor și trezește o mișcare așa de puternică, încât cel reprodus până atunci numai în înfățișarea lui exterioară, învie acum, trăiește, umblă pe lumea aceasta.

Ce rezultă de aici pentru predarea istoriei? Iată ce rezultă: odinioară lucrul istoric eră una, lucrul viu alta. Elevul prindea imediat deosebirea; dela cele d'întăiu lecții de istorie își zicea: tatăl meu e într'un fel, și pe mama o știu cum e, și pe vecini, și toată lumea din jurul meu o cunosc, dar în istorie sunt *altfel* de oameni: aceea nici nu sunt oameni propriu-vorbind. Și-i închi- puie, după portretul ce l-a văzut în carte, al lui Mihai Viteazul ori al lui Ștefan-cel-Mare, dar ar jură copilul că aceștia n'au fost vii niciodată; el știe că lui Brâncoveanu i s'a tăiat capul la Constantinopol, dar ar fi în stare să mărturisească înaintea lui Dumnezeu că n'a curs sânge. I se înfățișează între cele de odinioară și cele de acum o prăpastie: unele sunt, *se văd*, celelalte *se învață* parcă n'ar fi fost.

Dela o bucată de vreme în studiul istoriei,

măcar în chip excepțional, se merge și pe altă cale decât a divinației poetice ori a reintegrării logice pentru a redă totalitatea vieții trecute: Se caută — și îndrăznesc însumi a căuta astfel — în fiecare moment legătura cu *altă* viață. Și adecă nu numai legătura dintre fenomenele istorice cari s'au petrecut în timpuri deosebite, ci explicația unui *vechiu* fenomen istoric printr'un *nou* fenomen istoric, corespunzător, în acelaș loc, cu aceeaș rasă. Și poate să servească la priceperea fenomenului trecut de mult și *experiența de astăzi*. Astfel războiul turco-italian e la îndămâna istoricului din timpul nostru ca să înțeleagă cine știe ce vechi fenomene ale războaielor libice de pe vremuri; cutare conflict care se petrece în cutare parte a Europei de astăzi și pe care e cu puțință să-l studieze cinevâ de aproape și cu rezultate atât de sigure, furnizează elementele trebuitoare pentru înțelegerea unui mare act din istoria universală ale cărui elemente de înțelegere nu se pot luâ de-a dreptul din trecut. Ne silim, va să zică, neconținut să apropiem situațiile istorice, personalitățile istorice, pe baza necesităților istorice, pentru a le înțelege mai bine unele prin altele.

Și putem spune că în felul acesta lămurim epoca bizantină prin fenomene petrecute în veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea aici, în peninsula balcanică. Putem spune că pricepem pe Ger-

manii lui Tacit prin anume elemente din viața populară germană a timpului nostru. Ni putem înfățișa pe Tracii de odinioară, cunoscuți prin vre-o sută de nume, o pagină și jumătate din Herodot și, ici colo, mențiuni risipite la alți istorici, pe strămoșii aceștia Traci putem să ni-i înfățișăm pe baza elementelor eterne de cugetare și simțire omenească, pe baza fatalităților geografice cari nu s'au schimbat, pe baza elementelor de rasă cari au fost atunci când nu le putem observă, dar cari sunt și acuma, când stau supt observația noastră.

Prin urmare iată în domeniul istoric atâtea și și atâtea înnoiri, din cari unele privesc informația, altelé domeniile care se studiază, cealalte în sfârșit metode ce determină concepțiuni nouă, și în toate părțile Europei, când la o nație, când la cealaltă. Natural că întâiu Germania se preocupă mai intensiv și stăruiitor de problemele transformării științei, dar în toate părțile lucrurile acestea se impun tot mai mult atențiunii timpului nostru.

· Aproape nimeni din acei cari se ocupă cu istoria nu este în necunoașterea măreței opere de cugetare pe care, în domeniul filosofiei și al istoriei în acelaș timp, a îndeplinit-o 'n lumea științifică germană Lamprecht. Nu vreau să se creadă că sunt Lamprechtian. Întâmplător, în cursul stu-

diilor mele istorice, m'am întâlnit cu studiile marelui profesor german. Am cetit operele lui, dar ce am scris eu, nu e condus de principiile de cari se inspiră Lamprecht. Trăiește și în scrisele mele modeste aceeaș nevoie de prefacere a studiilor istorice care trăiește în afirmațiunile filosofice, nespus mai energice, ale cūgetătorului german; teoria lui Lamprecht însă, mi se pare, cum li se pare multora, numai o concepție fecundă în interpretările pe cari le provoacă, în direcțiile pe cari le deschide, dar în severitatea ei dogmatică poate că e în stare să măgulească numai mândria descoperitorului. Lamprecht în dezvoltarea omenirii reface anumite faze de tipism, de individualism, etc., anumite faze sufletești elementare cari se observă la toate popoarele și cari își găsesc explicația lor în însăși dezvoltarea sufletului omenesc dela copilărie până la maturitate. Foarte interesante lucruri, cari însă poate că fac mai curând parte din psihologia înțeleasă în sensul cel mai vast, din psihologia oamenilor, a popoarelor, decât din studiul istoric propriu zis. Bine înțeles că exagerările teoriilor lui nu-l împiedecă pe Lamprecht să fie unul din cei mai minunați povestitori și creatori de tipuri istorice cari există astăzi.

Ei bine, față de toată această renovare în studiul istoriei e iertat ca noi să rămânem în

starea de acum douăzeci de ani a cunoștințelor și metodelor? *Nu.*

V.

Acum, după ce cred că oricui i s'a impus necesitatea revenirii din nou asupra studiului istoriei, în totalitatea și în generalitatea ei, ar mai rămâne o întrebare, cu care voi încheiă această conferință, poate prea lungă.

Pe ce cale se poate face o asemenea reînnoire a cunoștințelor istorice? Unii ar zice: cea mai bună cale e a cercetărilor personale —, și aprob într'o privință. Da, e o cale minunată: dacă lucrezi însă după sistemul vechiu, nu folosește mult. Poți face lucrări de erudiție minunate, dar ele nu vor însemna nimic pentru puterea de concepție de care ești capabil și pentru înnoirea elementelor de interpretare de care ai nevoie în predarea, ca și în scrierea istoriei. Cunoaște oricine atâția erudiți foarte stimabili, dar cari, nu numai că nu sunt oameni sociabili, cu cari să-ți placă a fi în tovărășie, — din potrivă îți vine să fugi de ei, — dar pot să nu fie nici oameni deosebit de inteligenți. Și cu toate acestea, când stai și cercetezi lucrările lor, vezi că ai a face cu cercetători foarte capabili. Dar, din nenorocire, ocupațiile lor i-au fixat la o anume țară, într'un anume timp. Am întâlnit un învățat ungar, foarte destoinic, cu

însemnate scrieri la activul său, și față de dânsul am scăpat o vorbă : de ce n'ar studià cutare personagiu din veacul al XVII-lea ? S'a dat înapoi cu doi pași și m'a privit ca pe un om care i-ar fi propus o crimă ! „Domnule, eu mă ocup cu a doua jumătate a veacului al XVI-lea!“ — „Știam foarte bine, dar îmi închipuiam că s'ar putea...!“ . Mi-a trebuit douăzeci de ani de cercetare, care une ori nu va fi fost zădarnică, ca să conving pe câte unul și altul că nu sunt chiar un simplu literat superficial, fără simț de greutate și răspundere, pentru că-mi permit să mă plimb dintr'un secol într'altul pentru a înțelege mai bine pe fiecare.

Reînnoirea cunoștinților istorice pe această cale, a migălelilor folositoare, nu e reînnoire. Căci reînnoirea unui domeniu științific e ca o casă care se prefăce după sistemul american : perețele întreg îl dai jos, pui sprijinitori, și pe baza unor calcule cari uimesc mintea omenească, refaci bucată cu bucată toata casa. Ei bine, într'o casă care are nevoie de o astfel de prefacere și unde, cu încordate silinți, ea se îndeplinește, vezi un om care, cu multă atenție, șade cinchit și chituieste, vâpsește în cutare colțișor. El nu bagă de seamă că de fapt se dărâamă casa: el nu vede, la ceilalți, cari se străduiesc pe un câmp mult mai larg, decât praful care iese, și, la urma urmei, unde lucrezi mult, trebuie să fie și puțin praf!

Un mijloc bun pentru a ținea sufletul omenesc viu este, de sigur, căutarea de amănunte. E totdeauna o bucurie să fi găsit în cutare colț ceva care nu s'a găsit de altul. Simți mulțumirea că poți dovedi existența unor lucruri neobservate înainte de tine ori că ești în stare să le precizezi. Dacă cinevâ privește un câmp în întregimea lui, n'are răgaz, firește, să vadă amănuntele, și s'ar putea că acolo unde-și închipuia el că erà un tufiș, se află doar o haină aruncată pe câmp; iar cine a fost el însuș în acel colț al câmpului nu poate să facă aceeaș greșală. Prin urmare studiile acestea de detalii sunt bune, măcar pentru că procură satisfacțiuni cari folosesc sufletului, dar să se ferească oricine de a crede că prin aceste studii, făcute ca odinioară, și-a reînnoit cunoștințele istorice.

Poate să ajungă cinevâ astfel un mare erudit, dar să nu știe istoria universală. În această privință legea actuală, ca și, în parte, legea de mai înainte, a introdus un element foarte periculos în recrutarea profesorilor de Universitate, căci prevede recomandarea candidatului după lucrările-i singure. Căci poate cinevâ să facă lucrări foarte bune, și, cu toate acestea, să nu cunoască materia sa.

Deci nu numai pe această cale trebuiesc reînnoite cunoștințele istorice, de și, încă odată, recomand oricui să facă asemenea cercetări cu

privire la județul în care trăiește, la orașul care-l cuprinde. E o adevărată rușine pentru școala românească că, având gimnaziile și licee în atâtea părți ale României, în fiecare colțișor al ei, nu suntem în stare să dăm în cercetări locale ceea ce au dat bieții institutori și învățători bulgari cari au făcut mai mult pentru cunoașterea arheologiei și istoriei țerii lor decât, o spunem cu rușine, bogatul și inteligentul corp profesoral secundar din orașele noastre. Cea mai mare parte din ele n'au încă monografia lor; istoria orașului Slatina am căpătat-o grație muncii unui institutor, deși orașul are gimnaziu, — și sunt atâtea alte cazuri. În Dobrogea, spre pildă, în care, între atâția profesori secundari, un singur om a știut să dea publicului un muzeu, și anume cu banii lui, institutorul din Hârșova, d. Cotoy, pe care nici măcar nu l-au ales deputat la Mehedinți.

Va zice cinevâ: anumite cunoștinți sunt grele de căpătat. Dar ce greutate mare e să strângă cinevâ folklorul unui Ținut, datinile poporului de acolo? Până acum câțivă ani eram, iarăș, în urma Bulgarilor și în această privință; ei aveau în *Sbornicul* din Sofia o secțiune specială pentru aceste lucrări și munciau cu rîvnă dând sute de pagini în fiecare an pentru astfel de publicații.

A face cercetări de anfanunte se impune deci oricărui profesor secundar care se găsește încunjurat din toate părțile de comori populare ale

prezentului ca și de mărturii glorioase ale trecutului. Sunt pline bisericile de opere de artă, pline cu toatele de însemnări pe cărți, precum sunt pline podurile caselor, de documente care se distrug. E așa de rușinos să vezi în vre-o localitate că un bătrân arată o hârtie veche profesorului de istorie, și acesta n'o știe ceti ! E ca și cum s'ar duce cineva la profesorul de aritmetică să-i facă o socoteală, și el i-ar răspunde : eu mă ocup de partea teoretică : știu adunarea, scăderea, înmulțirea și împărțirea, știu algebra și geometria, ba mă pricep și în calculul diferențial ; problemele însă, acelea nu mă privesc. Numai cine primește din provincie fel de fel de întrebări care ar fi trebuit rezolvate la fața locului de profesorul de istorie respectiv, numai acela își dă seama de lipsa îndeplinirii uneia din cele mai elementare datorii din partea unei mari părți a profesorilor secundari răspândiți în toată România.

Și Statul ar avea și el partea lui ; ar fi dator să întemeieze pretutindeni, măcar în împrejurări modeste, muzee regionale : fiecare muzeu ar costa puțin ; numai două sinecuri dacă s'ar desființa, din cele grase, pentru fiecare județ, și ar ieși mijloacele necesare. Muzeul ar trebui să-și aibă buletinul, și să-și aibă biblioteca, deschisă pentru fiecare. Profesorii de geografie, de limba română și de istorie să fie datori a îndeplini o

misiune care li revine lor în rândul întâiu, și li poate face mai multă cinste decât orice altă ocupație extrașcolară.

Mijlocul principal de reînnoire a cunoștințelor istorice ar fi însă altul. Noi avem două Universități. Universitățile acestea trăiesc fiindcă sunt prevăzute în organizația învățământului. Ele au catedre în legătură une ori și cu deosebite ambiții și influențe cari se manifestă în cutare sau cutare moment. Se dezvoltă cum vreau ele, și de cele mai multe ori cum nu vreau ele, căci în Universitatea noastră n'a existat niciodată acea armonie organică perfectă, care să arăte că acesta este un așezământ superior întemeiat pentru necesitățile materiale și morale ale unui popor. S'a întemeiat în India o Universitate musulmană: locuitorii indigeni nu sunt decât rudele, de multă vreme despărțite, ale Țiganilor noștri. Acești Țigani mohammedani deci, cu cevă educație engleză, au simțit în timpul nostru nevoia unei Universități, și au întemeiat-o. Și ce admirabil e organizată Universitatea musulmană din India! Într'însa este o catedră, un glas care se aude totdeauna, pentru fiecare nevoie materială și morală a unei națiuni întregi! O să treacă multă vreme până ce Universitatea noastră va fi ceea ce trebuie. Dar de odată ea ar putea să îndeplinească un mare rol în ceea ce privește această

reînnoire a cunoștințelor, de care corpul didactic secundar are nevoie.

Căci ea nu se poate procura numai prin cumpărarea de cărți noi. Am ajuns să cred chiar că e poate mai rău profesorul care cumpără ultima carte apărută decât cellalt ; cel d'întâiu se zăpăcește adesea așa de îngrozitor, încât nu mai înțelege nimic. La trecere de o lună de zile vine altă carte, așterne altă pătură, care va fi măturată de un nou șivoiu. Apoi mai e păcatul că acel profesor devine îngrozitor de pretențios, el care „reînnoiește“ în fiecare lună de zile chiar fondul științei, se uită cu un superior despreț la ceilalți profesori. Și îmi aduc aminte de cutare caz petrecut într'un oraș din România : un profesor de materie filologică, inspector, făcea timide observații unui coleg, om cu trecere, și-i spunea: lecția aceasta e puțin cam grea! „Așa? Atunci de ce nu mă faceți profesor universitar?“

Ei bine acest tip e foarte răspândit mai ales între persoanele cari jură în ultimul cuvânt al științei. Cunosc pe unul care a jucat odată un rol în desvoltarea spiritului românesc, apărând ca un fel de deschizător de cale, și mintea lui reprezintă și azi cea mai îngrozitoare harabură ce se poate închipui. Îi e frică să spuie un cuvânt de la el, dar, dacă a ieșit o carte nouă, e gata să pornească o polemică, și cu sine însuși. Eră odată o luptă strașnică între două reviste,

luptă înviersunată care a ajuns și la insulte personale, fiecare susținând sistemul preconizat în ultima carte apărută. „Zici d-ta că este așa, dar cuture carte, ieșită acum, zice altfel...” Imediat cellalt comandă cartea cea mai nouă apărută în librărie și răspunde: „Cunoșteam de mult cele ce afirmi d-ta, dar ele sunt demodate, căci e o carte mai nouă care zice altfel.”

E dureros pentru inteligența omenească să se ajungă la asemenea întreceri ridicule. Cărțile ce se tot tipăresc în străinătate sunt scrise de oameni ca și noi, cari au făcut o carte cum o putem face și noi, numai cât, dacă, în locul numelui nostru românesc, ar fi un nume englezesc, nemțesc, italianesc, imediat opera ar deveni operă de valoare și ar decide o chestiune controversată, prin autoritatea numelui din titlu.

Trebuie cea mai mare prudență în alegerea cărților noi, și iată de ce. În Apus se dă luptă ca și aici, dar, din cauza concurenței, a greutăților traiului, a marelui număr de autori, lupta acolo e silită une ori să recurgă la mijloace anormale spre a izbuti să iasă în evidență cineva. Ce sunt toți simbolistii din Franța și Belgia dacă nu oameni siliți să strige anume teorii pe cari nu le îndeplinesc, fiindcă e un sigur mijloc de a ieși în evidență? Încep cu scandal și pe urmă se fac oameni cum se cade. Richepin, azi membru al Academiei Franceze, a pornit-o doar cu

o carte, „Les Blasphèmes“, din care cea d'întâiu poezie e o rușine, o murdărie și o impietate ticăloasă: „Père et Mère“. Acuma însă el scrie așa ca să-l poată lăuda toți. E ca sistemul cel vechiu turcesc de a se semnală Padișahului aprinzând rogojini în cap: nu înseamnă că o să stea omul, toată viața cu rogojina aprinsă..

Sunt mulți în străinătate, cari iese zilnic cu rogojina în cap, și noi, îndată ce o vedem strălucind, luăm cartea nouă și o cetim. Și atâtea din cărțile nouă nu sunt decât exagerațiuni voite pentru a chema atenția: „eu sunt cel cu teoria cea nouă“ !

Profesorul secundar, chiar dacă ar fi cea mai strălucită inteligență, afară numai dacă nu se condamnă la o moarte înainte de vreme, — față de grelele sale ocupații profesionale, nu poate de la sine să-și înoiască pregătirea. Îi trebuie o călăuză sigură, care să nu fie înșelată de nenunăratele teorii bizare ce răsar zilnic. Ce oferim însă, dacă suntem oameni cum trebuie, noi, profesorii universitari? Ce oferim alta decât o largă experiență în știința noastră, experiență care pe cei cari sunt chemați, îi face modești, printr'o lungă experiență dureroasă. Aceasta o ținem la îndemâna societății românești. Și vă spun drept că ni pare rău atunci când vedem că, afară de elevii cari au nevoie de noi pentru

a căpătâ o diplomă în vederea unei catedre, nu se găsesc în societatea românească ascultători. — ceeace nu se întâmplă în nicio țară din lume; da, nicăiri nu se întâmplă să fie goale sălile Universității, de public străin. Nu de cel care vine să-și arăte pălăriile, căci de acesta avem; ci vorbesc de oameni cari doresc să afle ce este nou în știința lor. Și câte lucruri nu se pot învăța de oricine, la orice vârstă ! Se țin cursuri de vară la Văleni și, ca gazdă ce sunt, am îndatorirea să asist la cursurile acelor colegi, acelor prieteni cari-mi fac onoarea să vorbească acolo, și vă spun că folosesc nespus ascultând măcar cele d'întăiu lecțiuni pe cari trebuie să le înfățișez și eu ascultătorilor: în atâtea domenii văd lucruri noi, pe cari nici nu le bănuiam.

S'ar putea organiza vara, când toată lumea e liberă, lecții de o săptămână sau două, în cari să se trateze probleme esențiale. De congresele didactice nu zic nimic : știu ce știu, și știți ce știți. În congresele didactice, de altfel, iese înainte de toate la iveală pedagogia și supt pedagogie vedeți totdeauna răsărind și câte unul cu gura așa de mare, încât dela început până la sfârșit tot el bate clopotul, și nu mai e chip să se audă altceva decât clopotul care sună.

Un alt mijloc de reînnoire a cunoștințelor ar fi și următorul. Expunerea de pe catedră sau în

apropierea unei catedre are și însușiri și defecte: un defect este că omul spune ce vrea el, dar îndoielile nu i se pot comunica în cele mai multe cazuri. Altfel poate fi cu contactul neconținut, cu întrebarea directă. Nu e păcat de Dumnezeu ca, într'o țară unde sunt atâtea catedre de istorie și atâtea persoane cari neapărat trebuie să se ocupe cu lucrări de istorie, unde sunt încă mulți diletanți în știința istoriei, fie și numai de acei cari se interesează de genealogii, să nu avem o serioasă și întinsă societate istorică, iar profesorii de istorie, atâția câți sunt, — mulți din ei, eminenți —, să n'aibă unde să se întâlnească și să vorbească între ei cu privire la specialitatea lor? Societatea aceasta și-ar putea forma pe încetul o frumoasă bibliotecă istorică. De alminteri o bibliotecă istorică este: vre-o 9.000 de volume ce le-am depus la Ligă, dar m'aș jură că n'au citit 100 de oameni în patru ani cărțile de istorie de acolo!

Dar societatea nu există încă: de atâția ani ne căznim să o întemeiem și nu se poate. Se pare că, în adevăr, în afară de avântul sălbatec către glorie și către câștig, nimic nu poate strânge lumea la un loc în această țară.

Un ultim mijloc de reînnoire a cunoștințelor istorice ar fi și o bună revistă istorică. Sârbii o au; Croații, Cehii își au și ei revistele istorice,

de mult. La noi e Buletinul societății dela biserica Krețulescu: un număr de persoane, foarte onorabile, pe cari biserica Krețulescu și d. Krețulescu, om foarte iubitor de studii istorice, le ajută să scoată o revistă, care satisface poate, une ori, și anumite mici pasiuni.

Cred că nici această bună societate de diletanți nu crede că atâta se poate face și atâta trebuie să se facă la noi. Nu mă gândesc numai la o revistă istorică în sensul celor din Apus, ci la o revistă cum au făcut-o pentru specialitatea lor colegii Țițeica și Gh. Longhinescu, „Natura“, care dă în cea mai frumoasă formă literară tocmai soluțiunile cele mai nouă, mai sănătoase în ceea ce privește problemele fundamentale ale universului. Nu știu dacă are 300 de abonați?

D. Țițeica zice: *nu*. Va să zică n'are nici trei sute de abonați, și totuș merge: Dumnezeu știe cum merge, dar rodește. Noi ne-am gândit la o revistă istorică asemenea cu aceasta: să fie și știință, dar înainte de toate buletine bibliografice cât mai multe, vorbindu-se de cărțile noi, deosebind pe cele bune de cele rele, insistând oriunde un adevăr nou se semnalează ca util, făcând ca numai cărțile bune să se afle în mâna orîșicui. Când vom putea-o avea? Nu e a mea hotărârea.

În rezumat, reînnoirea cunoștințelor istorice în

total este necesară pentru orice profesor ce are în grija sa sufletele copiilor, căroră nu trebuie să li se dea decât prinosul științei celei mai adevărate, revărsat cu cea mai deplină iubire. Pentru a ajunge la această reînoire n'ajung studiile de specialitate, n'ajunge nici cumpărarea ultimului volum apărut, ci trebuie lecțiile făcute de oameni cu experiență cari știu valoarea lucrurilor nouă. Ar fi folositoare pentru acest scop cursuri de reînoire a cunoștinților, precum și o societate istorică, fără pretenții mari, nu numai de învățați, ci și de oameni cari se preocupă de dezvoltarea materiei lor și după ce și-au asigurat catedra. În sfârșit un admirabil mijloc ar fi o revistă istorică, în care o parte să fie știință, iar restul bibliografie critică. S'ar folosi astfel esențial și cultura istorică, lucru de căpetenie pentru un popor la care trecutul are poate mai multă valoare față de prezent decât la alte neamuri și la care o reînoire istorică poate să producă cele mai folositoare efecte pentru sufletul național.
